

1. Úvod

V den voleb do Německého Spolkového sněmu 28. září 1969 se zprvu zdálo, že vše probíhá podle představ špiček Křesťansko-demokratické unie (*Christlich-Demokratische Union*; CDU). Podle prvních prognóz se stala opět nejsilnější politickou stranou a přiblížila se hranici 50 % hlasů. Tradiční koaliční partner křesťanských demokratů, liberální Svobodně demokratická strana (*Freie Demokratische Partei*; FDP), vyšla z voleb oslabená: zaznamenala historicky nejhorší volební výsledek a jen těsně překročila pětiprocentní hranici pro vstup do parlamentu. Křesťanští demokraté měli s FDP nevyřízené účty z roku 1965, kdy opustila společný kabinet. Znepokojeni byli také sblížením liberálů se Sociálně demokratickou stranou Německa (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*; SPD), ke kterému v posledních měsících docházelo. Nyní to ale vypadalo, že oslabená FDP bude poddajným partnerem.¹

Bonnská mládežnická organizace strany zorganizovala pro předsedu CDU Kurta Geoga Kiesingera pochodňový průvod na oslavu vítězství, prezident Spojených států amerických Lyndon Johnson mu již zaslal gratulační telegram. Jako vítěz se Kiesinger prezentoval i před televizními kamerami. Až na cestě ze studia se dozvěděl aktuální informaci, podle které SPD dostala tolik hlasů, že by s liberály byla schopná sestavit těsnou většinu. Nejisté pokusy křesťanských demokratů odvést FDP od záměru přistoupit na koaliční spolupráci se sociální demokracií vyzněly v následujících dnech do prázdna.²

Překvapená CDU se tak náhle ocitla v opozici. Tuto situaci na spolkové úrovni nikdy nezažila, v roce 1969 stála v čele vlády již dvacátým rokem. Po svém těsném vítězství ve spolkových volbách v roce 1949 sestavila s FDP a s dalšími pravicovými stranami vládu, v jejímž čele stanul Konrad Adenauer. Křesťanští demokraté formovali podobu nového západoněmeckého státu. První Adenauerovy vlády položily základy jeho hospodářského systému (velmi liberální hospodářská politika, sázející na tržní síly, doplňovaná solidní sociální sítí, chránící před nedostatkem) i zahraničně politické orientace (jednoznačná orientace na spolupráci se státy Západu a ochota k evropské integraci na straně jedné a osobování si práva vystupovat jménem celého někdejšího Německa, ústící v ignoraci Německé demokratické republiky a bojkot sovětských satelitů, na straně druhé). CDU profitovala z dech beroucí rychlosti hospodářské

---

1 Heino Kaack, *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971), 346–361.

2 Klaus Dreher, *Helmut Kohl: Leben mit Macht* (Stuttgart: DVA, 1998), 138–141. Helmut Kohl, *Erinnerungen: 1930–1982* (München: Droemer, 2004), 262–265.

obnovy a nárůstu prestiže mladého státu, ke kterým svou politikou bezesporu přispěla, a dokázala tak v průběhu 50. let svou podporu u veřejnosti zvýšit. Vrcholem její popularity byl zisk absolutní většiny ve volbách do Spolkového sněmu a sestavení jednobarevné vlády v roce 1957. Bytí vládní stranou se stalo součástí identity CDU, Spolková republika 50. let byla do značné míry produktem její politiky.³

Oslněna leskem těchto svých pozoruhodných úspěchů, pokračovala strana vytyčeným směrem i v 60. letech, přestože se dostavily první problémy. Staříčkový kancléř zarputile oddaloval svůj odchod, na který již čekala značná část jeho spolustraníků, a zapletl se díky svému autoritativnímu stylu do řady afér. Jeho odchod v roce 1963 však nepřinesl řešení, protože populární ministr hospodářství Ludwig Erhard se neukázal být schopným šéfem vlády. Ztráta podpory ve vlastní straně a konflikty s FDP vyústily v Erhardův odchod a rozpad vládní koalice. Následná koalice s SPD, která přinesla politickou stabilitu a zahájila reformy, ve kterých sociální demokraté pokračovali v koalici s liberály po roce 1969, se ukázala být dobrým řešením pro Spolkovou republiku, politicky z ní však profitovala více SPD než CDU.⁴

V roce 1964 došlo poprvé od konce 40. let k poklesu hospodářské produkce a otec hospodářského zázraku Erhard působil bezradně. Začínala se projevovat společenská změna, ke které v důsledku překotného rozvoje v 50. letech docházelo. Geograficky se lidé přesouvali z venkova do měst a sociálně do skupiny tzv. nových středních vrstev, nemanuálně pracujících zaměstnanců především v sektoru služeb; rostla míra vzdělanosti. Docházelo i k posunům hodnotových přesvědčení, odklon od tradičních hodnot dokládá rychle probíhající sekularizace. V důsledku těchto změn se rozvolňovala tradiční sociální milieu a společnost se pluralizovala. Rostla politická angažovanost občanů a upevňovala se občanská společnost, jak ukazoval nejen nárůst počtu členů politických stran, ale také veřejných protestů, jako například v případě tzv. aféry *Spiegel*.⁵ Měnilo se rovněž mezinárodně politické prostředí. Západ projevoval stále větší zájem o uvolnění ve vztazích s Moskvou a Spolková republika, která se snažila udržet Německou demokratickou republiku za každou cenu v izolaci, se stávala přítěží.⁶

CDU, jež byla příliš zahleděná do svých úspěchů z minulosti, nedokázala dostatečně rychle reagovat. Vzdělávací systém Spolkové republiky byl příliš

---

3 Edgar Wolfrum, *Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejích počátků až po dnešek* (Brno: Barrister & Principal, 2008), 37–118.

4 Ibid., 159–199.

5 Ibid., 201–218.

6 Stephan Bierling, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidung*, 2. vyd (München: Oldenbourg, 2005), 139–149.

selektivní a produkoval nedostatek absolventů. Právní řád obsahoval řadu anachronických norem, například v oblasti rodinného a trestního práva. Sociální systém, jenž stavěl na základech položených v 19. století vycházejících ještě z principů stavovské společnosti, měl mezery, jež nechávaly některé skupiny obyvatelstva bez řádného zajištění.⁷ Nesmělé pokusy Erhardovy vlády navázat kontakty se státy střední a východní Evropy, aniž by došlo k formalizaci vztahů se státy uznávajícími východoněmeckou vládu, byly snahou o kvadraturu kruhu.⁸

Hlasy volající po modernizaci strany se ozývaly již od počátku 60. let. Z pohledu těchto většinou mladších politiků byl odchod do opozice v roce 1969 potvrzením jejich obav, ale zároveň i příležitostí pro stranu dohnat zameškané reformy a postavit její politiku na nové základy. Na druhou stranu řada straníků žila stále ještě ideovými bitvami 50. let. Pro ně byl politický obrat roku 1969 šokem a omylem dějin. Věřili, že se CDU do čela vlády vrátí, jakmile SPD prokáže svou neschopnost. Očekávali, že pokus vlády sociálně liberální koalice o uzavření tzv. východních smluv se Sovětským svazem, Polskem a Německou demokratickou republikou buď ztroskotá, nebo se setká s vlnou nevole veřejnosti. Velkou pozornost také věnovali hospodářské politice kabinetu, která podle nich kvůli vysokým výdajům musela vést k inflaci a destabilizaci měny.⁹

Jako terapii na šok z voleb si CDU naordinovala programovou diskusi. Stranické vedení ustavilo programovou komisi, která měla aktualizovat Berlínský program, jenž byl přijat o rok dříve. V čele této komise stanula mladá tvář strany, novopečený ministerský předseda spolkové země Porýní-Falc Helmut Kohl. Co bylo některými ve vedení strany zamýšleno jako doplnění programového textu, který byl připravován několik let, o nová témata, vyústilo v předložení zcela nového dokumentu. Návrh vypracovaný komisí zpochybnil některá dogmata tradičního stranického programu. Na jeho zveřejnění v létě 1970 reagoval konzervativní proud CDU ostrou kritikou a obviněními ze zra-
dy ideových zásad strany a nadbíhání módním trendům. Do debaty se vmísily i paušalizující obraty, jež označovaly návrh za „Godesberg“ pro CDU či za druhý komunistický manifest. Zájem o programovou diskusi projevila také členská základna, která podobně jako během práce na Berlínském programu zahltila sekretariát CDU tisíci svých stanovisek. Stranické vedení považovalo za nutné návrh komise zmírnit a sjezdu na jaře 1971 předložit ve výrazně pozměněné podobě.

---

7 Wolfrum, „Zdařilá demokracie,“ 264–269.

8 Bierling, „Die Außenpolitik,“ 149–152.

9 Wulf Schönbohm, *Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950–1980* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 99–105.

Předkládaná práce se zabývá tím, jak düsseldorfským sjezdem přijatou Druhou verzí Berlínského programu (*Berliner Programm, II. Fassung*) a diskusi, která jejímu přijetí předcházela, zařadit v dějinách CDU. Vzhledem k rozruchu, jaký návrh Kohlovy komise vyvolal, se nabízí otázka, zda je možné dát kritikům tohoto textu za pravdu v tom, že se výrazně odchyloval od dosavadní politické linie strany – že by přijetí takového programu znamenalo opuštění principů, s jejichž pomocí vydobyla CDU pod vedením Konrada Adenauera v 50. letech úspěchy pro sebe a pro Spolkovou republiku. A v čem konkrétně byl tento programový text tak nový, proč na sebe upoutal takovou pozornost?

Od výše uvedených úvah není možné oddělit otázku po příčinách. Práce objasňuje, co vedlo k tomu, že komise přišla s návrhem, který se odlišoval od dosavadních programových postojů strany. Pozoruhodné je, že tento kontroverzní text vznikl necelé dva roky po přijetí Berlínského programu, kterému předcházela velmi důkladná diskuse a který se těšil široké podpoře stranické veřejnosti. Jelikož v klíčové pozici předsedy programové komise byl Helmut Kohl, který se později stal spolkovým kancléřem a sám symbolizoval celou éru německých dějin, je na místě zabývat se i jeho rolí v procesu vzniku Druhé verze Berlínského programu. Se zvláštní pozorností se na následujících stránkách budeme věnovat otázce, jak právě Kohl přispěl ke vzniku tak progresivního návrhu, jak v průběhu celé programové diskuse vystupoval a jaké cíle sledoval.

Do třetice je cílem této práce přiblížit jejím čtenářům ideový svět zastánců programové reformy strany a jejích oponentů. Práce poukazuje na nejdůležitější konfliktní body v rámci programové diskuse a prezentuje argumenty reformního a konzervativního proudu. Snaží se vysvětlit tyto odlišné pohledy a popsat, v jakém kontextu obě strany tato témata vnímaly.

1.1 Stav výzkumu a rozbor literatury

Toto velmi zajímavé téma, jež se vztahuje k pozoruhodnému momentu v dějinách CDU, stálo doposud spíše na okraji zájmu odborné literatury. Obecně lze konstatovat, že straně CDU bylo v odborné literatuře věnováno málo pozornosti, proto řada aspektů její minulosti i přítomnosti zůstává nezpracována či zpracována nedostatečně. Jedním z důvodů může být fakt, že CDU po svém vzniku na přelomu 40. a 50. let utvářela standardní stranické struktury pouze pozvolna a tento proces zakončila až v polovině 70. let. Na první pohled tak u rané CDU nebylo o čem bádát, protože stranická grémia neměla žádnou moc, program téměř neexistoval a strana byla do značné míry nástrojem k získávání podpory pro vládní politiku Konrada Adenauera. K malému zájmu o toto téma přispěla zajisté i skutečnost, že

v 70. a 80. letech ve Spolkové republice v oboru sociálních věd měli navrch spíše levicově orientovaní akademici.

Druhá verze Berlínského programu uniká pozornosti také vzhledem k časovému úseku, do kterého její přijetí spadá. Přelom 60. a 70. let je v souvislosti s děním ve Spolkové republice Německo vnímán zejména jako doba studentského protestního hnutí, Brandtovy sociálně liberální koalice a jejich reform, levicového terorismu, období rozkvětu obskurních extrémně levicových spolků a počátků tzv. nových sociálních hnutí jako je například feminismus. Dlouhá 70. léta – o období let 1968 až 1982 můžeme hovořit jako o jedné epoše v německých dějinách – platí za „rudé desetiletí“ (*das rote Jahrzehnt*), a to nejenom z pohledu široké veřejnosti, kdy je pozornost soustředěna na ikony protestních hnutí či průlomová opatření vlády SPD a FDP, ale tento akcent převládá i v odborné literatuře. Politická pravice a CDU (spolu s bavorskou CSU) jako její výsostný reprezentant v tomto období se koncem velké koalice v roce 1969 a současnou ztrátou vládní moci po 20 letech, kdy vládu vedla, dostává zcela ze zorného úhlu. Je jí připisována úloha strany věčných zpátečníků, která trvá na překonaných dogmatech z doby svých vládních úspěchů v 50. letech a staví se proti již dlouhou dobu nezbytným reformám ať už v oblasti zahraniční či vnitřní politiky. Pozornosti přitom často uniká, že přestože SPD dokázala v 60. letech značně rozšířit svůj voličský potenciál, pohled na volební výsledky nedokládá dominanci levice, spíše je možné hovořit o velké polarizaci společnosti. CDU/CSU si však své postavení zachovala a stále byla alternativou preferovanou značnou částí společnosti.¹⁰

Svou roli sehrálo zřejmě také to, že jakkoli fascinující je vývoj okolo Kohlovy programové komise a jejího návrhu, v dějinách CDU se jedná v podstatě o slepou uličku. Konzervativní odpor byl ještě příliš silný, řada straníků věřila, že hlavní příčinou odchodu strany z vlády je „spiknutí“ SPD a FDP a že křesťanští demokraté se k moci vrátí a budou pokračovat ve své tradiční politice. Brzy po přijetí Druhé verze Berlínského programu však přišla tentokrát již jednoznačná prohra ve volbách do Spolkového sněmu v listopadu 1972, která vrátila stranu v jejich diskusích o budoucím vývoji zpět na začátek. Do čela CDU se dostal Helmut Kohl a jeho generace a strana během opozičního období, které trvalo až do roku 1982, dokončila od 60. let odkládané reformy. Jejich součástí bylo i přijetí prvního ideového programu v roce 1978, nově pokládajícího

---

10 Srov. Frank Bösch, „Die Krise als Chance: die Neuformierung der Christdemokraten in den Siebziger Jahren,“ in *Das Ende der Zuversicht?: die Siebziger Jahre als Geschichte*, ed. Konrad Jarausch (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 297–298.

základy programatiky strany.¹¹ Druhá verze Berlínského programu tak byla z určitého pohledu jen výstřelem do prázdna mezi přelomovým Berlínským programem a tzv. ludwigshafenským programem z roku 1978, resp. jemu předcházejícím Mannheimským prohlášením z roku 1975. To ostatně demonstruje i sám podivný název tohoto programu, který jej odsouvá do stínu programu z roku 1968, přestože s ním má jen málo společného.

O Druhé verzi Berlínského programu nevznikla žádná samostatná práce či článek. Někteří autoři ji opomíjejí zcela, a pokud jí je věnován dostatečný prostor, představuje pouze dílčí téma, kterým se autor nezabývá ve více než několika odstavcích. To přispívá k tomu, že jsou v odborné literatuře tradována i některá povrchní hodnocení – jedná se především o přeceňování významu usnesení mohučského sjezdu z roku 1969, na jehož základě byla programová komise povolána (viz podkapitulu 4.2), a nepřesnou interpretaci role, kterou při úpravách původního návrhu programové komise sehrál ústřední výbor strany (viz podkapitulu 4.6).

To, že význam diskuse o Druhé verzi Berlínského programu nebývá v odborné literatuře vždy zcela doceněn, můžeme vidět na příkladu klasického titulu k dějinám CDU, monografie Hans-Otto Kleinmanna.¹² Jedná se o velmi informativní knihu, která se snaží zachytit vývoj strany až do konce její opoziční éry v roce 1982. Programu z roku 1971 věnuje velký prostor, většinu z těchto asi tří stránek však zabírá výčet zajímavých bodů jeho konečné verze a pozitivní hodnocení živé vnitrostranické diskuse. Kritiku, kterou vyvolal návrh Kohlovy komise, a střety mezi různými vnitrostranickými skupinami zcela přehlíží.¹³ Tím se však také z výkladu vytrácejí důležité aspekty: programová diskuse jako projev generační výměny v CDU a významný moment v diskusích o její reformě. Harmonický obraz, který autor vykresluje, význam nového programu a především jemu předcházející diskuse nevystihuje. To souvisí i s pojetím celé této publikace. Kleinmann zachází celkem nekriticky s mýty historie CDU, naopak nabízí velmi tradiční pojetí, a důraz tak leží na úspěších 50. let, vládní politice a v opozičním období na politice frakce ve Spolkovém sněmu. Diskuse o stranické reformě se tak z jeho práce vytrácí.

O programu z roku 1971 se vůbec nezmiňuje anglicky psaná práce Geoffreyho Pridhama.¹⁴ Přestože tato kniha vyšla ve Velké Británii, je důležitým titulem, který

---

11 Frank Bösch, *Macht und Machtverlust: die Geschichte der CDU* (München: DVA, 2002), 32–44, 108–114.

12 Hans-Otto Kleinmann, *Geschichte der CDU: 1945–1982* (Stuttgart: DVA, 1993).

13 Ibid., 311–314.

14 Geoffrey Pridham, *Christian Democracy in Western Germany* (London: Croom Helm, 1977).

se věnuje dějinám CDU, a je citován i německou odbornou literaturou. Jedná se o první podrobnou ucelenou monografii k tomuto tématu, a to monografii velmi kvalitní. Autorův zájem nekončí na úrovni vládních úspěchů a problémů křesťanských demokratů, Pridham jde mnohem hlouběji a systematicky zpracovává otázku mocenských vztahů uvnitř strany a odkládané reformy. U období počátku 70. let však pozornost soustředí na to, jak se CDU vypořádávala se svou opoziční rolí (zejména v souvislosti s východními smlouvami), a na mocenský boj o pozici předsedy strany. Druhá verze Berlínského programu tak jeho pozornosti zcela unikla.

Naopak velmi dobře se s tímto tématem vypořádává v současné době zřejmě nejlepší úvod do dějin CDU, monografie Franka Bösche.¹⁵ Bösch napsal velmi čtivou knihu, ve které se dokázal vyhnout chronologickému převyprávění stranických análů, ba právě naopak velmi pointovaně nastínil základní problémy stranického vývoje. Neobjevuje se u něj ani přílišná koncentrace na dobře známou vládní a parlamentní politiku, která charakterizuje práci Kleinmannovu, ale naopak rozdělením knihy do kapitol podle tematických okruhů (např. program, organizace, financování) a nikoliv podle časových period docílil autor toho, že středem pozornosti zůstává vývoj strany. Bösch věnuje návrhu Kohlovy komise dostatečný prostor a dobře jej zasazuje do kontextu. Dává jasně najevo, že se nejedná pouze o revizi Berlínského programu, ale o program samostatný, který zaujímá v dějinách strany významné místo. Všimá si „pozoruhodné otevřenosti změnám“ programové komise i intenzity vnitrostranického konfliktu, který následoval po zveřejnění jejího návrhu.¹⁶

Nejzajímavější prací o dějinách CDU vydanou v posledních letech je dizertace Uda Zolleise,¹⁷ který se pokusil zachytit nikoliv jednotlivé události stranických dějin, ale vývoj „ideje“ CDU, jak byla vnímána veřejností i samotnými straníky. Zolleis je velmi vnímavý autor a nabídl nový zajímavý pohled na historii strany, který nezůstává na úrovni jednotlivých programů a usnesení, ale jde hlouběji pod povrch, aby odhalil dlouhodobější vývojové tendence. V této analýze našlo své místo i pojednání o Kohlově komisi, jejíhož významu v reformním procesu si tak autor všimá, i když je možné mu vytknout, že (podobně jako většina ostatních badatelů) přeceňuje konzervativní revizi návrhu komise ze strany ústředního výboru. Místo nových tendencí v CDU se tak do středu jeho pozornosti dostává spíše obava ze změny, což neklidné situaci ve straně na počátku 70. let neodpovídá.¹⁸

---

15 Bösch, „Macht und Machtverlust“.

16 Ibid., 31–32.

17 Udo Zolleis, *Die CDU: das politische Leitbild im Wandel der Zeit* (Wiesbaden: VS, 2008).

18 Ibid., 144–145.

Z novějších knih je třeba zmínit také velmi pěknou přehledovou publikaci Nadace Konrada Adenauera k dějinám CDU, editovanou Günterem Buchstabenem.¹⁹ Jedná se o přínosný sborník, který u příležitosti 60. výročí založení strany nejen shrnul její chronologický vývoj, ale nabídl především příspěvky, které se podrobně zaměřily na dílčí aspekty (program, ideové kořeny, německá otázka či evropská politika), a stal se tak velmi praktickým a aktuálním úvodem ke studiu dějin CDU. Stať, jež se zabývá programem strany, se podrobně věnuje programovému vývoji v 70. letech a pro Druhou verzi Berlínského programu je v ní vyhrazena samostatná kapitola. Bohužel je však popis tohoto konkrétního programu velmi mělký a omezuje se na technické detaily, jako je počet členů komise a doručených stanovisek regionálních organizací, a citaci preambule programu.²⁰

Obraz Druhé verze Berlínského programu v odborné literatuře je hodně ovlivněn tím, jak jeho vznik vnímali politici z reformního proudu CDU z poválečné generace, kteří se programové diskuse účastnili jako představitelé mládežnických organizací strany. Je to jednak tím, že tato skupina vyvinula během práce na programu velkou publicistickou činnost, a díky tomu vzniklo velké množství pramenů, které je možné při výzkumu tohoto tématu použít. Konzervativní proud, který netíhl tolik k teoretickým diskusím jako stranická mládež, svá stanoviska publikoval méně. Z toho důvodu může snadno dojít k nadhodnocení vlivu mládežnických organizací v programové diskusi, protože jejich stanoviska jsou snadno dostupná. Politici CDU z této generace byli aktivní ale nejen v době přípravy nového programu, nýbrž také v následujících letech, a to i ve vědecké oblasti. Patřili k prvním, kteří se relevantním způsobem začali CDU a jejími dějinami teoreticky zabývat. Diskusi o Druhé verzi Berlínského programu, která pro ně osobně byla významným zážitkem a jednou z prvních zkušeností s vysokou politikou, přirozeně přikládali velký význam. Jejich interpretace ovlivnily i pozdější autory.

Klasickým titulem k dějinám CDU je dizertace Wulfa Schönbohma,²¹ zabývající se reformou strany od nesmělých pokusů koncem 50. a v 60. letech až po dokončení proměny v době opozice. Téma zpracovává pointovaně a vyčerpávajícím způsobem, velmi jasně charakterizuje způsob fungování strany v Adenauerově období, problémy, které s sebou nesl, a překážky na cestě transformace v moderní masovou integrační politickou stranu se stan-

---

19 Günther Buchstab, ed., *Brücke in eine neue Zeit: 60 Jahre CDU* (Freiburg: Herder, 2005).

20 Rudolf Uertz, „Von den Gründungsaufufen 1945 zu den Grundsatzprogrammen 1978 und 1994: zur Programmgeschichte der CDU 1945 bis 1994,“ in *ibid.*, 117–120.

21 Schönbohm, „Die CDU“.

dardními strukturami. Schönbohm byl v Kohlově komisi jedním z předsedů podkomise pro zahraniční politiku a předním propagátorem reformy CDU mezi stranickou mládeží. Dá se říci, že přestože se ve své práci příliš nevěnuje obsahu návrhu programové komise a výsledného programu, co se týče procesu jeho vzniku, prezentuje ve srovnání s ostatní literaturou nejpodrobnější informace.²²

Druhou verzí Berlínského programu se v samém závěru (hlavní část knihy končí původním Berlínským programem) zabývá i klíčová monografie k programatice CDU od Dorothee Buchhaasové.²³ Jedná se o práci politologickou, historický vývoj programu strany se snaží vysvětlit za pomoci obecných teorií o politických stranách a stranických programech. Vzhledem k jejímu podrobnému obsahu a velmi jasným závěrům ji však není možné přejít bez povšimnutí ani při historiografickém výzkumu. Stejně jako v ostatních pasážích knihy je i ve vztahu k Druhé verzi Berlínského programu především hodnotící. To je velmi inspirativní, snaží-li se čtenář zasadit program do širšího kontextu. Na druhou stranu má tento normativní pohled i své slabiny. Buchhaasová se jednoznačně ztotožňuje s názory reformního proudu, opírá se především o dobové texty autorů, kteří k němu patřili (především časopis *Sonde*) či s ním sympatizovali a prameny z opačného pólu strany nechává bez povšimnutí. Velmi jasně je tak u ní zřetelná výše zmíněná tendence přeceňovat prameny z prostředí mládežnických organizací.

Stejně jako Schönbohm byl přímým účastníkem jednání programové komise i Helmut Pütz, jehož práce o dějinách CDU²⁴ věnuje z dosavadní literatury tématu Druhé verze Berlínského programu nejvíce prostoru. V době svého publikování byla tato kniha zajisté užitečnou příručkou, což dokazuje i velké množství jejích vydání. Dnes má však zájemce o danou problematiku již možnost sáhnout po aktuálnějších a propracovanějších úvodech. Přes velký rozsah kapitoly zabývající se programem z roku 1971 není tato monografie ani ve vztahu k našemu tématu nijak průlomová. Naopak je jí možno vytknout, že přikládá přílišný význam stanoviskům stranické mládeže – hodně cituje například z časopisu *Sonde*, k jehož vydavatelům autor sám patřil. Stanoviska konzervativních oponentů programové reformy pak do značné míry opomíjí. Nesmírně přínosná je ale jiná publikace Helmuta Pütze, a sice jeho dizertace, ve které

---

22 Ibid., 116–123.

23 Dorothee Buchhaas, *Die Volkspartei: Programmatische Entwicklung der CDU 1950–1973* (Düsseldorf: Droste, 1981).

24 Helmut Pütz, *Die CDU: Entwicklung, Organisation und Politik der Christlich Demokratischen Union Deutschlands*, 4. vyd. (Düsseldorf: Droste, 1985).

zpracovává vývoj školské politiky CDU do počátku 70. let. Dodnes zůstává jediným komplexním zpracováním tohoto tématu.²⁵

Zmínku o programové diskusi, jež předcházela düsseldorfskému sjezdu, by čtenář hledal i v biografii Helmuta Kohla, jednoho z jejích hlavních aktérů. V roce 2010 vyšlo u příležitosti Kohlových 80. narozenin několik knih, mezi nimi i dvě biografie. Kniha novináře Heriberta Schwana a historika Rolfa Steinigera²⁶ téma Kohlovy komise zcela opomíjí (v pasážích věnovaných rané fázi Kohlovy kariéry, tedy i počátku 70. let, je navíc totožná s rozsáhlou Kohlovou biografií, kterou Schwan vydal s Wernerem Filmerem již v roce 1985).²⁷ Biografie napsaná redaktory magazínu *Spiegel* Hans-Joachimem Noackem a Wolframem Bickerichem²⁸ věnuje tématu jeden odstavec, ten ale zjevně vychází ze starší Dreherovy knihy a autoři se nezamýšleli hlouběji nad významem této události v Kohlově životě.²⁹ Obě knihy soustředí svou pozornost na pozdější léta Kohlovy kariéry, zejména na velké události evropské politiky v souvislosti s německým znovusjednocením.³⁰ Především však jsou obě knihy popularizačními publikacemi postrádajícími náležitosti odborné práce, chybí například jakýkoliv poznámkový aparát.

Nejlepší Kohlovou biografií tak dodnes zůstává již zmíněná kniha Klause Drehera.³¹ Dreher je svým povoláním především novinář, vzděláním je však historik a jeho práce, přestože poznámkový aparát je spíše stručný, splňuje nutné minimum, aby mohla být považována za titul relevantní i pro odborné bádání. Dreher se opírá o rozsáhlou rešerši pramenů a řadu rozhovorů s pamětníky, navíc se osobně v okolí špiček CDU a samotného Kohla léta pohyboval. Programové komisi z roku 1970 věnuje více jak dvě stránky a i jazykové prostředky, které volí, naznačují, že této epizodě připisuje v dějinách strany i životě jejího budoucího předsedy velký význam. Ve svém napínavém popisu se však dopouští výrazných nepřesností, jež se týkají průběhu zasedání komise a způsobu její práce. Jejich příčinou jsou pravděpodobně mezery ve vzpomínkách pamětníka, se kterým Dreher hovořil (viz poznámka 49 v kapitole 4.3).³²

---

25 Helmuth Pütz, *Innerparteiliche Willensbildung: empirische Untersuchung zum bildungspolitischen Willensbildungsprozess in der CDU* (Mainz: v. Hase & Koehler, 1973).

26 Heribert Schwan a Rolf Steininger, *Helmut Kohl: Virtuose der Macht* (Mannheim: Artemis & Winkler, 2010).

27 Werner Filmer a Heribert Schwan, *Helmut Kohl* (Düsseldorf: ECON, 1985).

28 Hans-Joachim Noack a Wolfram Bickerich, *Helmut Kohl: Die Biographie* (Berlin: Rowohlt, 2010).

29 Ibid., 70.

30 Kniha zkušených biografů Schwana a Steinigera se detailně a s mnoha zajímavými postřehy věnuje i Kohlovu mládí, tato její část však, jak již bylo zmíněno, vyšla již v polovině 80. let.

31 Dreher, „Helmut Kohl“.

32 Ibid., 145–152.

Je zajímavé, že ani samotný Helmut Kohl ve zpětném pohledu nepřikládá svému vystupování v programové diskusi příliš velký význam. Ve svých pamětech se omezuje na stručné konstatování, že před düsseldorfským sjezdem předsedal programové komisi, která „kriticky přezkoumala Berlínský program a vypracovala návrhy na jeho doplnění [Fortschreibung].“ Zmiňuje, že u tématu sociálně tržní hospodářství „bojovala obě politická křídla strany, členové sociálních výborů a hospodářského křídla, jako zřídka kdy před tím o politický vliv“.³³ Mnohem více prostoru ale věnuje svému nešťastnému postupu při hlasování o otázce spolurozhodování zaměstnanců v podnicích, které se pro něj zjevně stalo traumatem (viz podkapitolu 6.3).

Překvapivě Kohl mnohem více zdůrazňuje svou roli při vzniku první verze Berlínského programu. V několika odstavcích referuje o tom, jak předsedal komisi, která měla za úkol zpracovat do jeho návrhu stanoviska zemských stranických organizací a dalších orgánů. Berlínský sjezd označuje za svůj dosavadní největší úspěch ve straně. Kohl přímo uvádí: „S Berlínským programem bylo neoddělitelně spojeno moje jméno.“³⁴ Opomíjí přitom zmínit zásadní zásluhu, kterou měl na vzniku Berlínského programu generální tajemník CDU Bruno Heck, který předsedal programové komisi, jež návrh programu původně vypracovala (viz kapitolu 2.2). Přestože Kohl v diskusi před berlínským sjezdem vystupoval velmi aktivně,³⁵ při psaní pamětí význam svého působení trochu přecenil.

1.2 Prameny

Přestože Helmut Kohl ve svých pamětech Druhou verzi Berlínského programu přehlíží, pramenná základna pro studium tohoto tématu je i tak rozsáhlá. Ve fondech Archivu křesťansko-demokratické politiky (*Archiv für Christlich-Demokratische Politik*; ACDP) Nadace Konrada Adenauera (*Konrad-Adenauer-Stiftung*) v Sankt Augustinu,³⁶ který spravuje stranický archiv CDU, se dochovala řada písemností, jež vznikly při práci programové komise. Zasedání komise bohužel nebyla protokolována, dochovaly se ale stručné zápisy zasedání jejího pléna a některých schůzí podkomisí. Důležitým pramenem tak jsou

---

33 Kohl, „Erinnerungen“, 277.

34 *Ibid.*, 240–242.

35 Srov. „Versöhnung mit Uhus und Pinschern: SPIEGEL-Gespräch mit dem CDU-Vorsitzenden und künftigen Ministerpräsidenten von Rheinland-Pfalz Dr. Helmut Kohl,“ *Der Spiegel* 21, č. 41 (1968): 46–52. Kohl vystupoval velmi aktivně také na berlínském sjezdu. *16. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Berlin, 4.–7. November 1968* (Bonn: CDU, 1968).

36 Konrad-Adenauer-Stiftung e.V, Rathausallee 12, 53757 Sankt Augustin, Spolková republika Německo.

především různé verze návrhů nového programu pocházející z různých stádií práce komise, které umožňují alespoň přibližně zrekonstruovat, jak se diskuse v komisi vyvíjela a jakým způsobem komise pracovala. Užitečným vodítkem jsou také rozličné analýzy, návrhy a korespondence mezi členy komise a stranickým sekretariátem. Dochovala se rovněž veškerá stanoviska zasláná ústředí CDU z regionů a jejich analýza vypracovaná pracovníky stranického aparátu.³⁷ Vedle materiálů vztahujících se přímo k práci komise je možné nalézt prameny k programové diskusi i ve fondech pocházejících od jednotlivých stranických sdružení jako Mladé unie, sociálních výborů a Středostavovského sdružení a od studentské organizace RCDS.³⁸

Důležitý pramen představují stenografické protokoly sjezdů CDU, zejména mohučského (1969) a düsseldorfského (1971), které vyšly tiskem.³⁹ Protokoly ze zasedání ústředního výboru strany byly zpracovány dokonce v podobě pramenné edice, a to až do roku 1973. V nejnovějším teprve nedávno vydaném dílu⁴⁰ tak jsou zahrnuta i zasedání, která se zabývala Druhou verzí Berlínského programu. Bohužel nebyl pořízen stenografický protokol ani zápis z dvouhodinového klauzurního zasedání ústředního výboru, kde byl diskutován a přepracován návrh programové komise. O této klíčové události je tedy k dispozici pouze velmi málo informací. Představu o jejím průběhu si můžeme udělat na základě porovnání původního návrhu komise, návrhu předloženého na tomto zasedání generálním tajemníkem Heckem a výsledné podoby návrhu, která byla ústředním výborem přijata. Celkem podrobné informace o průběhu tohoto neveřejného zasedání obsahuje rovněž článek, který vyšel v magazínu *Spiegel*⁴¹ a který se tak vzhledem k neexistenci jiných podkladů stává důležitým pramenem.

Obrázek o vývoji, který předcházela přijetí Druhé verze Berlínského programu, si lze udělat na základě diskuse na stránkách různých křesťansko-demokratických časopisů. Především se jedná o již zmiňovaná periodika vydávaná stranickou mládeží, která novému programu věnovala takovou pozornost, že je badatel vystaven nebezpečí, že se nechá příliš ovlivnit jejich úhlem pohledu. To platí zejména pro časopis *Sonde* (vydáváný jako občasník), který byl projektem mladých politiků spojených se studentskou organizací RCDS, jež se velmi ak-

---

37 Fond VII-001, ACDP.

38 Fondy IV-004, IV-006, IV-007, IV-013, ACDP.

39 17. *Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Mainz, 17.–18. November 1969* (Bonn: Union Betriebs, 1969). 18. *CDU-Bundesparteitag: Düsseldorf, 25.–27. Januar 1971* (Bonn: Union Betriebs, 1971).

40 Günter Buchstab a Denise Lindsay, eds., *Barzel: unsere Alternativen für die Zeit der Opposition: die Protokolle des CDU-Bundesvorstands 1969–1973* (Düsseldorf: Droste, 2010).

41 „Angst vor so was“, *Der Spiegel* 23, č. 50 (1970): 32–33.

tivně podíleli i na vzniku Druhé verze Berlínského programu (viz podkapitolu 3.2.4). *Sonde* byla během programové diskuse hlavní platformou proreformních sil ve straně. Tématu se hodně věnoval také měsíčně vydávaný časopis *Die Entscheidung*, oficiální orgán mládežnické organizace strany. Stanoviska zaměstnaneckého křídla strany je možné najít na stránkách měsíčníku *Soziale Ordnung*, vydávaného sociálními výbory CDU.

Názory konzervativních oponentů programových změn našly prostor především na stránkách měsíčníku *Dialog*. Ten se snažil navenek vystupovat jako nezávislý časopis a jeho ambicí bylo stát se konzervativním magazínem čteným širokou veřejností, a tím protipólem levicově liberálního *Spiegelu*.⁴² Ve skutečnosti však bylo Vydavatelství Dialog (Dialog-Verlag) úzce propojeno s Hospodářskou radou CDU, jednou z organizací na zaměstnavatelském křídle strany, ke kterému se hlásila také řada v časopise publikujících autorů. Vydávání tohoto svým provedením nákladného periodika (na křídovém papíře a v barvě) bylo umožněno díky podpoře z komerční sféry, účast na projektu mělo i nakladatelství Springer. Vydávání bylo zahájeno v lednu 1970, tedy krátce po odchodu CDU do opozice, a zastaveno v létě 1973, když po volbách v roce 1972 zájem průmyslu o Dialog opadl vzhledem k tomu, že bylo již zřejmé, že se CDU v nejbližších letech do čela vlády nevrátí.⁴³

1.3 Výzkumné metody

Funkce politických programů

Funkce politických programů můžeme rozdělit na vnější a vnitřní. Jejich vnější funkcí zaměřenou na veřejnost je představit politiku a záměry strany potenciálním voličům a vymezit ji vůči nabídce ostatních stran. Jejich vnitřní funkce, přestože není tak evidentní, je však neméně důležitá. Tím, že programy slouží tomu, aby si strana vyjasnila své cíle a postoje k různým problémům, plní integrační úlohu. Sjednocují různé názorové proudy uvnitř politické strany za jedním dokumentem, který je svým obsahem akceptovatelný pro převažující většinu členů a kterým se strana odlišuje od jiných politických subjektů.⁴⁴

Program sám o sobě není zárukou, že se jeho obsah v budoucnu skutečně stane politikou strany (ukázkovým příkladem může být Ahlenský program CDU – viz podkapitolu 2.1). Může tak vzniknout dojem, že vnější nová funkce

---

42 „Nachrichtenmagazin,“ Lexikon médií FOCUS, <http://www.medialine.de/deutsch/wissen/medialexikon.php?snr=3962> (přístup 7. 4. 2011).

43 Jürgen Dittberner, „Der Wirtschaftsrat der CDU e.V.,“ in *Parteiensystem in der Legitimationskrise: Studien und Materialien zur Soziologie der Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Jürgen Dittberner a Rolf Ebbighausen (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1973), 206–207.

44 Kaack, „Geschichte und Struktur,“ 402–403.

převažuje, tedy že program slouží pouze nalákání voličů. Avšak je-li nějaký cíl či princip vyhlášen stranickým programem, strana by v budoucnu vypadala nedůvěryhodně, pokud by se od něj odklonila. Programy omezují manévrovací prostor stran. Různé vnitrostranické skupiny tak mají eminentní zájem, aby se jejich cíle a představy staly součástí programu celé strany.⁴⁵ Na druhou stranu může stranické vedení či vnitrostranické křídlo riziko takovýchto problémů vědomě akceptovat a připustit, že se součástí programu stanou cíle, jejichž praktické realizaci hodlá v budoucnu stejně zabránit – může tak učinit například v zájmu zachování jednoty strany či právě kvůli efektu na voliče.

Programy a programové diskuse mohou uvnitř strany plnit také zástupné funkce. Primárním cílem aktérů nemusí být vždy prosazení myšlenek do programu, či naopak zabránění tomu, aby se jiné myšlenky součástí programu staly. Souboj o ideje je často pouze prostředkem vedení skrytého mocenského zápasu mezi osobami či vnitrostranickými skupinami. Dosažení určitého znění programu je pak cestou k posílení vlastní pozice, vlastnímu zviditelnění, nebo naopak k oslabení pozice konkurenta.⁴⁶

Přestože výše nastíněné charakteristiky platí jak pro strany vládní, tak pro strany opoziční, je zřejmé, že v dobách opozice hrají programy mnohem větší roli. Opoziční strany nemají možnost výrazně ovlivňovat rozhodnutí státních orgánů a prosazovat vlastní politiku. Stranický program se tak stává hlavním vztažným bodem jak pro voliče, tak straníky. Na jeho základě mohou posoudit, jak by strana postupovala, kdyby byla u moci. Podoba programu má tedy mnohem větší vliv na to, jak je politický subjekt vnímán. O to větší šanci mají straníci a vnitrostranické skupiny prostřednictvím své snahy ovlivnit znění programu vymezit směřování strany pro dobu, kdy se opět ocitne ve vládě.

Politika jako komunikace

Stranický program je ve své podstatě textem, kterým strana komunikuje s voliči i vlastními členy o svých cílech. Také samotný vznik programu, programová diskuse, je do značné míry procesem komunikace: jednotliví aktéři sdělují stranické veřejnosti své návrhy a snaží se ji přesvědčit o jejich správnosti. Tato diskuse probíhá na zasedáních politických orgánů, jako jsou sjezdy, předsednictva či speciální programové komise nebo na stránkách stranického i jiného tisku. Vzhledem k tomu, že při vzniku programu hraje komunikace větší roli než při kterémkoliv jiném politickém procesu, staví tato práce ve snaze zodpovědět výše vytyčené otázky na historiografickém přístupu, který

---

45 Ibid., 403.

46 Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 85–86.

se při studiu politiky soustředí na komunikační aspekt. Politiku obecně chápe zejména jako komunikační akt a pro její pochopení užívá metod textové analýzy. Spolu s dalšími historiografickými přístupy, které se v 80. letech snažily oprostit historickou vědu od přílišného zaměření na společenské struktury, jež ji charakterizovalo v období tzv. nových sociálních dějin, řadíme tento princip k tzv. novým politickým dějinám.⁴⁷

Toto paradigma bylo inspirováno tzv. lingvistickým obratem, který proběhl v humanitních a sociálních vědách v 70. letech 20. století. „Ústředním prvkem tohoto ‚obratu‘ je důraz kladený na význam jazyka či diskurzu pro konstituci společnosti. Společenské struktury a procesy, dosud vnímané jako rozhodující sociokulturní činitelé, jsou nyní stoupající měrou posuzovány jako produkty kultury, která je chápána jako společenství komunikace“.⁴⁸

Jazyk, komunikace a kultura – tyto pojmy se v daném kontextu do značné míry překrývají – jsou vnímány jako klíčové pro sociální realitu. Sociální skutečnost a její změny se odrážejí v jazyce, a to ne pouze v obsahu sdělení tím způsobem, že současníci se cíleně snaží popsat společnost, ve které žijí. Svědectví podávají i nevědomky, protože nová realita se projevuje i ve struktuře jazyka tím, jak se jí snaží v komunikaci uchopit. Komunikace sama ale realitu také utváří. Podle stoupenců lingvistického obratu je realita pouze sociálním konstruktem. Sama o sobě je příliš složitá a jedinec si ji musí strukturovat, utřídit. Napomáhá mu v tom to, jak je mu jeho okolím komunikována. Pojmenovaným problémům přisuzuje pozornost, přejímá jejich hodnocení. Přejímá i jazyk, jakým jeho okolí o nich komunikuje (jednotlivé pojmy, fráze), a pomocí těchto pojmů se snaží realitu uchopit. To, jak jedinec skutečnost chápe, potom předjímá jeho budoucí jednání. Na úrovni společnosti je tak pojmenování problémů vůbec předpokladem toho, aby byly brány v úvahu a následně i nějak řešeny. V jakém kontextu jsou pojmenovány, je určující pro to, jakým způsobem budou řešeny.⁴⁹ Jak v názvu své práce o anglické revoluci formuluje Willibald Steinmez, jen to, co je vyslovitelné, je také proveditelné.⁵⁰

Pro pochopení významu komunikace pro utváření sociální reality nestačí vycházet z jednoduchého tzv. přenosového modelu komunikace, přestože dobře

---

47 Ute Frevert, „Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen,“ in *Neue Politikgeschichte: Perspektiven einer historischen Politikforschung*, ed. Ute Frevert a Heinz-Gerhard Haupt (Frankfurt/Main: Campus, 2005), 7–26.

48 Georg Iggers, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě* (Praha: Lidové noviny, 2002), 115.

49 Srov. Reinhart Koselleck, „Linguistic Change and the History of Events,“ *The Journal of Modern History* 61, č. 4 (prosinec 1989): 650–666.

50 Willibald Steinmez, *Das Sagbare und das Machbare: zum Wandel politischer Handlungsspielräume. England 1780–1867* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1993).

vystihuje základní podstatu celého procesu. Podle tohoto modelu je komunikace přenosem sdělení od odesílatele (zdroje, podavatele) k příjemci. Odesílatel sdělení zakóduje a vyšle nějakým kanálem k příjemci, který si sdělení dekoduje. Na druhou stranu slabinou tohoto modelu je, že komunikaci vnímá jako lineární proces nezávislý na dalším kontextu, přenos sdělení se zdá být podle něj téměř vždy úspěšným. Model připomíná přepravu nějakého fyzického předmětu, například dopisu, v prostoru. Aktivní podíl účastníků na komunikaci, a z něj pramenící možné nepochopení si či posun obsahu sdělení, hraje (stejně jako vliv okolí) jen malou roli v tom, jakým způsobem účastníci sdělení kódují a dekodují.⁵¹

Do širšího kontextu tak proces komunikace zasazuje *kulturální* resp. *rituálový model*. Ten přisuzuje procesu kódování a dekodování mnohem větší roli a klade důraz zejména na vnější vlivy na odesílatele a příjemce a způsob, jakým sdělení kódují a dekodují. Klíčovou roli hraje kultura, a to kultura ve smyslu hodnot a modelů chování sdílených nějakou skupinou (v tomto kontextu bývá používán i termín ideologie).⁵² Proces komunikace je procesem vytváření této kultury, procesem vytváření představy o světě, kterou skupina sdílí. Způsob, jakým je realita vyjadřována, přispívá k tomu, jak je vnímána. Tato kultura či ideologie má posléze vliv na to, jak jedinec sdělení kóduje či dekoduje, protože tak činí vždy v kontextu této kultury. Jedinec formuluje či interpretuje sdělení v duchu představy o realitě komunikované v rámci jeho skupiny. V důsledku toho může příjemce sdělení nepochopit nebo jej pochopit jinak, než to podavatel zamýšlel. Přitom čím bližší si je kultura a kód odesílatele s kulturou a kódem příjemce, tím větší je šance na porozumění. Komunikace tak hraje roli při vytváření kultury, a na druhou stranu kultura ovlivňuje proces komunikace. Přenosový a kulturní model se vzájemně nevylučují, kulturní model spíše model přenosový doplňuje.⁵³

Sdělení je kódováno pomocí znaků a kódu. Znak je základním kamenem v procesu komunikace. Je to „smyslově vnímatelný předmět nebo jev zastupu-

---

51 Graeme Burton a Jan Jiráček, *Úvod do studia médií* (Brno: Barrister & Principal, 2001), 52–53. Jan Jiráček a Barbora Křeplová, *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace* (Praha: Portál, 2003), 47–48.

52 Jako kultura resp. ideologie v tomto kontextu nemusí být chápána pouze kultura určitého národa či civilizace nebo naopak ideologie nějakého politického hnutí. Je to obecné označení pro sdílený soubor hodnot nějaké skupiny, resp. pro její komunikační diskurz. Při studiu dějin mezinárodních vztahů se může např. jednat o komunikační diskurz uvnitř určitého národa, stejně tak při studiu vnitrostátní politiky o diskurz v rámci politické strany, zájmové organizace nebo určité sociální vrstvy. Předmětem zájmu vědce potom je, jak tyto skupiny v kontextu své ideologie vnímají nějaký problém a sdělení ostatních aktérů k tomuto problému.

53 Jiráček, „Média a společnost,“ 49–52.

jící v procesu poznávání či sdělování jiný předmět či třídu předmětů a sloužící tak k předávání informací o nich“.⁵⁴ Znakem může být například zvuk (vyřčené slovo), symbol (napsané slovo), obraz či gesto. Součástí znaku přitom jsou tzv. *označující*, tedy samotný znak v užším slova smyslu, *označované*, předmět nebo jev, který zastupuje, a *označení*, význam, který odesílatel se znakem skutečně spojuje. Vztah mezi označujícím a označovaným může existovat na základě nějaké podobnosti mezi nimi, či mohou být k sobě přiřazeny čistě „náhodně“. V každém případě existuje společenská konvence o vztahu mezi označujícím a označovaným a znak má tak nadindividuální platnost: alespoň zčásti uznávají význam znaku všichni uživatelé.⁵⁵

Na druhou stranu ne všichni sdílejí tento význam zcela stejně, označované a označení není totožné. Například odesílatel mohl znak, který se vztahuje k nějaké obecné skutečnosti, použít v konkrétním významu.⁵⁶ Příkladem může být slovo láska. Je jasné, co tento znak označuje. Odesílatel mohl mít na mysli ovšem i konkrétní význam, například křesťanskou lásku k bližnímu. V daném případě se označení, tedy křesťanská láska, kterou má odesílatel na mysli, s označovaným, láskou obecně, zcela nepřekrývá.

Z hlediska zkoumání politiky je ale podstatnější, že nějaký význam může mít pro účastníka komunikace subjektivní *konotace*, jež se projevují v označení, které si se znakem spojuje (o označení hovoříme pouze v souvislosti s odesílatelem, v případě příjemce se užívá termín *interpretace*). Konotace význam takového znaku zabarvuje, často například tak, že si s ním účastník komunikace spojuje nějaké hodnocení, například na základě vlastní zkušenosti. Konotace znaků se může lišit i v kontextu různých kultur (ideologií). Proto se označení resp. interpretace vztahující se k jednomu znaku mohou u jednotlivých účastníků komunikace lišit, a mohou se dokonce lišit i u odesílatele a příjemce jednoho konkrétního sdělení.⁵⁷ Příkladem může být například užití pojmu „stávka“. Přestože jeho význam (označované) bude pro příslušníky politické pravice a levice stejný, konotace bude v rámci jejich ideologie odlišná. Zatímco pro levici evokuje právo na stávku spíše legitimní prostředek při mzdovém vyjednávání, pro pravici neúměrný nátlak na změnu výše mezd, která by se měla odvíjet od situace na trhu.

V obou případech závisí význam znaku také na kódu, v jehož rámci je uveden. Označení kód je užíváno pro soubor znaků, ale také soubor pravidel pro

---

54 Štěpán Vlašín, *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel, 1977), 416.

55 Burton, „Úvod do studia médií“, 72–73. Jirák, „Média a společnost“, 133–136.

56 Burton, „Úvod do studia médií“, 73.

57 Jirák, „Média a společnost“, 135–136.

užívání a uspořádání znaků za účelem nějakého sdělení. To, jak jsou jednotlivé znaky v kódu uspořádány, má vliv na to, jak je sdělení pochopeno. Záleží tedy na tom, jaké další znaky jsou uvedeny či jak jsou umístěny. Například umístění znaku dopředu, jedná-li se o text, či umístění znaku do centra, jedná-li se o obraz, mu přisuzuje větší důležitost. Na druhou stranu i proces dekódování podléhá kulturnímu (ideologickému) kontextu a příjemce si sdělení může přečíst jinak, než to odesílatel zamýšlel, zejména pokud je kód odesílatele a příjemce výrazně odlišný.⁵⁸

Politický boj, jehož cílem je ovlivnit budoucí podobu společnosti, tak můžeme vnímat jako sémiotickou bitvu o pojmy. Politici a politická hnutí se snaží obsazovat pojmy: pojmenovávat z jejich pohledu klíčové problémy, uváděním těchto pojmů v určitém kontextu jim přisuzovat významy a hodnocení, a tím vštěpovat toto hodnocení celé společnosti. Kdo se se svou interpretací pojmů prosadí v celospolečenské diskusi, tím ovlivňuje budoucí vývoj. Pojmenování důležitých problémů a nalezení výrazových prostředků, které jim přisoudí jasné hodnocení, je rozhodující i pro vytváření skupin (politická strana, národ, křídlo politické strany). Používání společných pojmů ve stejné konotaci (jež je výrazem společného smýšlení a toto společné smýšlení pak dále upevňuje) skupinu vymezuje od okolí, a tak přispívá k její integraci. Pojmy mohou nabývat až symbolické hodnoty.⁵⁹

Historiografický přístup, jenž se zaměřuje na aspekt komunikace v politice, tedy vychází z faktu, že rozбором dobových textů až na úroveň jejich sémiotické analýzy může odhalit podstatu politických procesů. Zájmem badatele je v tom případě to, o čem političtí aktéři komunikují, jak tyto skutečnosti pojmenovávají a jak jsou tato sdělení zakódována. Z toho, jakou pozici mají tyto pojmy v kódu, tj. jaká je jim přisuzována důležitost a v jakých souvislostech jsou komunikovány, se usuzuje na to, co pod těmito pojmy aktéři komunikace chápou. Stejný přínos může mít, jestliže se zaměříme na to, jaká témata ve svých sděleních vynechávají či zamlouvají. Cílem je zjistit, jak aktéři čtou společenskou realitu a jaký vliv to má na jejich jednání. Je potom možné porovnávat, jak se toto chápání mění v průběhu času, nebo jak se liší u různých aktérů.

Výhodou tohoto přístupu je, že nabízí širokou paletu konkrétních metod umožňujících zkoumat různé aspekty a zužitkovat různé druhy pramenů, které jsou navíc prověřeny aplikací i v jiných vědních oborech, ať už jazykovědě

---

58 Burton, „Úvod do studia médií,“ 56–58, 73–77.

59 Reinhart Koselleck, „Begriffsgeschichte and social history,“ *Economy and Society* 11, č. 4 (listopad 1982), 409–427. Srov. Niels Åkerstrøm Andersen, *Discursive Analytical Strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann* (Bristol: The Policy Press, 2003): 33–42.

samotné či sociálních vědách. Zahrnují jak metody kvantitativní, které se hodí spíše pro analýzu velkého množství pramenů, například pramenů z dlouhého časového období, tak metody kvalitativní, které jsou vhodné pro rozbor textového materiálu malého rozsahu ale velkého významu. Přestože i velmi technické sémiotické rozborů psaných pramenů mohou přinést pro historika zajímavé výsledky, historiografii nejbližší je tzv. hermeutická metoda.⁶⁰

Je to metoda kvalitativní, která je inspirována postupy literární vědy, konkrétně interpretace textů. Tato metoda se snaží dopátrat hlubšího významu textu, který přesahuje jeho zaznamenané znění, důkladným studiem pramene ale i dobových okolností, přičemž klade velký důraz na neustálé dávání do souvislosti částí textu, jeho celku a souvislostí, za jakých vznikal. Přitom ovšem nerezignuje na kladení výzkumných otázek a falzifikování alternativních variant výkladu. Poznatky o sémiotice a o významu komunikace se součástí takového rozboru stávají spíše implicitně. Oproti jiným metodám není důležité nasbírat velké množství materiálu, předmětem zkoumání je jeden text. Ten musí mít tedy v rámci zkoumaného diskurzu velký význam, jinak užití metody nemá smysl. Důležitým aspektem práce je rovněž nashromáždění dostatečného množství informací o okolnostech vzniku textu.⁶¹

Hermeutické metody bylo užito při vzniku této práce. Byla provedena textová analýza výše uvedených pramenů, zejména návrhů a analýz vzniklých v rámci práce programové komise, článků ve stranickém tisku, stenografických protokolů sjezdů CDU a v neposlední řadě samotné Druhé verze Berlínského programu a jejích dřívějších návrhů. Jejím účelem bylo, s ohledem na otázky vytyčené v úvodu této práce, odhalit klíčové pojmy vyskytující se v tomto textu a to, v jakém kontextu byly různými vnitrostranickými proudy užívány. Rozdíly v chápání těchto pojmů u různých vnitrostranických skupin se autor snažil dát do souvislosti s obecnými historickými okolnostmi ve Spolkové republice Německo na počátku 70. let 20. století. Poznatky tohoto rozboru jsou v krystalické podobě obsaženy zejména v páté kapitole předkládané práce, která s pomocí řady citací představuje tři nejdůležitější pojmy programové diskuse a rozdíly ve významu, jaký jim přisuzoval reformní a konzervativní proud uvnitř CDU. Z této metody vycházejí ale i veškeré další interpretace průběhu programové diskuse, s nimiž se setkáme v dalších částech práce.

---

60 Jane Kronick, „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat,“ *Sociologický časopis* 33, č. 1 (1997): 57–67.

61 *Ibid.*, 59–65.

Generační výzkum

Při rozboru pramenů a hledání příčin rozdílných pohledů na některé problémy v rámci CDU je v případě diskusí předcházejících přijetí Druhé verze Berlínského programu nezbytné zohlednit rovněž generační rozdíly. Podobně jako v celé společnosti i v CDU se v tomto období spolu potýkaly tři generace s velmi odlišnou životní zkušeností. Právě ona představuje – řečeno jazykem teorie komunikace – odlišnou kulturu, v jejímž kontextu jsou stejná sdělení a stejné pojmy interpretovány různě. Na následujících řádcích jsou shrnuty základní poznatky k problematice generací v poválečném Německu a kriticky rozebrána nejdůležitější díla k tomuto tématu, z nichž tato práce vychází.

Klíčové pro ustavení pojmu generace jako vědecké kategorie bylo dílo sociologa Karla Mannheima. Ten generaci srovnával se společenskou třídou. To, jak příslušníci určité třídy vnímají svět, jejich způsob myšlení a jednání, je určeno jejich životními podmínkami – v důsledku toho příslušníci různých tříd jednájí odlišně, protože mají odlišnou životní zkušenost. Vedle rozdílů mezi třídami existují podle Mannheima ve společnosti podobné rozdíly i mezi generacemi (Mannheim formuloval svou definici generace koncem 20. let minulého století – v dnešní společnosti, pro kterou je charakteristická pluralita životních stylů, je zajisté možné najít více dělicích linií než pouze ty mezi společenskými třídami a generacemi). Rovněž příslušníci jedné generace vnímají realitu podobně, protože jejich pohled na svět byl ovlivněn stejnými dějinnými událostmi, které prožívali ve stejném věku, a liší se od životních postojů jiných generací. Součástí tohoto podobného vidění světa je i uvědomování si společné životní zkušenosti. Příslušníci jedné generace vidí sami sebe jako společenství.⁶²

Mannheim formuluje tři pojmy: generační zasazení, generační souvislost a generační jednotka. O *generačním zasazení* hovoří v souvislosti s objektivními historickými okolnostmi, které měly vliv na formování generace. Za *generační souvislost* označuje situaci, když prožitek těchto událostí spojí pamětníky do jedné generace tím, že formuje jejich pohled na svět. Nicméně podle Mannheima nečiní příslušníci jedné generace z této podobné životní zkušenosti shodné závěry – přestože jsou ovlivněni stejnými událostmi, což je spojuje do jedné generace, interpretují tyto události různě, například na základě třídní příslušnosti. V rámci jednotlivých generací tak vznikají ještě *generační jednotky*.⁶³ Jako příklad je možné uvést generaci meziválečné mládeže (viz níže): na zkušenost meziválečného chaosu reagovala příklonem k ideologiím, přičemž

---

62 Karl Mannheim, „Problém generací,“ *Sociální studia* 4, č. 1–2 (jaro 2007): 21–29.

63 *Ibid.*, 29–31.

se však jednalo o různé ideologie – od radikálního nacionalismu přes politický katolicismus a socialismus až ke komunismu.

Ústřední roli pro naše téma sehrála generace socializovaná v posledních letech druhé světové války a těsně po ní – generace, která na přelomu 60. a 70. let ve Spolkové republice pronikala do popředí a postupně přebrala i vedení v CDU. Jejím zkoumání věnovala německá věda velkou pozornost. Jednak zřejmě z toho důvodu, že se jedná o generaci, která většinu svého života prožila v poválečné demokratické Spolkové republice a po 30 let až donedávna hrála v její společnosti určující roli, na druhou stranu ale v raném mládí neunikla zkušenosti nacistického režimu. Zájem přitahovala také otázka, proč se svými postoji a životními cíli tolik lišila od následující generace studentského hnutí 60. let.

Jako jeden z prvních se zkoumáním této generace zabýval sociolog Helmut Schelsky,⁶⁴ a to velmi brzy: v době, kdy se její příslušníci nacházeli teprve na prahu dospělého života. Přesto dokázal velmi výstižně charakterizovat jejich životní postoje a popsat jejich životní zkušenosti, které tento pohled na svět formovaly, a ovlivnil tak veškerý následující výzkum.

Podle Schelským formulované teze je hlavním motivem jednání mládeže snaha zorientovat se ve společenské realitě, a dosáhnout tak pocitu jistoty.⁶⁵ Od konce 19. století do 50. let století dvacátého se podle něj vystřídaly tři generace mládeže, které se lišily tím, jak reagovaly na proces modernizace společnosti. První generace, kterou Schelsky nazývá *generací hnutí mládeže (Jugendbewegung)*, reagovala odmítavě na některé projevy modernizace, ale především na postoj starších generací k ní, jenž spočíval v přehnaném lpění na tradičních hodnotách zanikající měšťanské společnosti s jejími společenskými normami a hradbami. Na protest postulovala ideál svobody a čistoty, které hledala v přírodě a ve svých romantických představách minulosti.⁶⁶

Po první světové válce nastoupila podle Schelského *generace politické mládeže* – generace důležitá i z hlediska tématu této práce, protože zejména její příslušníci se účastnili politické obnovy v Německu po druhé světové válce včetně založení CDU a měli hlavní slovo v německé politice až do konce 60. let. Tato generace se generací hnutí mládeže podobala svým kritickým postojem k moderní společnosti – v podmínkách meziválečného Německa pro ni byla synonymem politické a ekonomické nestability. Nereagovala však únikem od reality a konfliktem s dospělými, ale naopak politickou angažovaností po boku dospělých,

---

64 Helmut Schelsky, *Die skeptische Generation: eine Soziologie der deutschen Jugend* (Düsseldorf: Eugen Diederichs, 1957).

65 *Ibid.*, 57.

66 *Ibid.*, 58–66.

mezi kterými panovala rovněž nespokojenost s danou situací. Mládež usilovala o změnu této společnosti a hledala oporu u politických ideologií, které nabízely často zjednodušený obraz světa a snadné východisko z komplikované situace. To neznamená, že by všichni proudili do jedné politické strany, mladé lidi dokázala pro své cíle naopak zmobilizovat hnutí napříč celým politickým spektrem. Politická mládež 20. let se také podle Schelského na rozdíl od generace hnutí mládeže neodvracela od vymožeností moderní doby, ale ve své snaze změnit společnost využívala moderní techniky a masových politických organizací.⁶⁷

Mládež období nacistické diktatury přičítá Schelsky ještě generaci politické mládeže, neboť oficiální nacistické mládežnické organizace považuje za pozdní formu mládežnických organizací, které existovaly za Výmarské republiky. Za další generaci považuje až mládež z období konce druhé světové války a prvních poválečných let. Od předchozí generace se podle něj lišila zejména svou apolitičností a rezervovaným vztahem k politickým ideálům a ideologiím, proto ji nazývá *skeptickou generací*. Tento postoj je zapříčiněn ranou zkušeností této generace: indoktrinací nacistickou ideologií a následným prožitkem kolapsu celého systému, který na této ideologii stál. V mladém věku tito lidé sami zažili, že realita se liší od zjednodušujících obrazů politické ideologie a že tato ideologie je často pouze nástrojem manipulace. Zároveň prožili za války a v poválečném chaosu bezprostřední nouzi a ohrožení života a byli v mladém věku a nelehkých podmínkách nuceni převzít velký díl odpovědnosti za osud svůj a často i své rodiny, když se otec nacházel na frontě či někdo z rodinných příslušníků zahynul.⁶⁸

Reakci skeptické generace vnímá Schelsky ve dvou rovinách – první z nich označuje jako *konkretismus*: tato generace tíhne k tomu odmítat idealismus a abstraktní intelektuální konstrukty bez konkrétního vztahu k realitě. Na druhou stranu jsou její příslušníci ochotni účastnit se obětavě a s nasazením konkrétních praktických podniků. Pro druhou pak užívá termínu *privatismus*: příslušníci této generace se stahují do soukromí a jsou pro ně důležité rodinné vazby a vlastní profesní život. Ty jsou jim oporou a zárukou stability. Přesto to podle Schelského neznamená, že by tito lidé vůbec nebyli ochotni veřejně se angažovat. Necítili sice potřebu vstupovat do velkých organizací sledujících abstraktní programové cíle, které by kladly absolutní nároky na člověka a narušovaly jeho soukromou sféru. Pro dosažení konkrétní věci či z kariérních důvodů jsou však ochotni, zcela v souladu se svým pragmatickým životním pří-

---

67 Ibid., 66–84.

68 Ibid., 84–88.

stupem, přijmout členství či funkci ve spolku nebo politické straně.⁶⁹ V politické oblasti Schelsky této generaci předpovídal, že nebude toužit po revolučních změnách a nových modelech společnosti. Zároveň ale podle něj neměla ani tíhnout ke konzervativním postojům a snaze zachovávat či obnovovat přežitá dogmata, což by neodpovídalo jejímu pragmatismu.⁷⁰

Schelsky za tento skeptický přístup soudobou mládež nekritizuje, naopak jeho práce je její velkou obhajobou proti kritice starších generací, které jí vyčítaly lhostejnost a pasivitu. Ve skutečnosti pragmatický přístup mladé generace vítá. Nehrozilo, že by se po zkušenosti nacismu pustila do politických dobrodružství, a byla podle něj první generací, která se dokázala vypořádat s projevy modernity, a to díky své pragmatičnosti a pozitivnímu vztahu k technice.⁷¹

Zde spočívá i určitá slabina této práce. Schelsky tím, že až nekriticky vyzdvihuje chování mládeže 50. let, projektuje do své knihy zklamání ze své vlastní životní dráhy. Náležel ke generaci politické mládeže a ve 30. letech se vehementně angažoval v nacistickém hnutí, později však byl nacistickým režimem zklamán. Rezervovaný přístup poválečné mládeže k ideologiím tak vnímal jako pozitivum.⁷²

Druhou zásadní prací, jež se věnuje generaci socializované na konci druhé světové války a těsně po ní, je dizertace sociologa a psychologa Heinze Budeho.⁷³ Zatímco Schelsky psal o této generaci v době jejího mládí, Budeho úhel pohledu je jiný: jako o dvě generace mladší historik ji popisoval v době, kdy zemi vedla. Přesto potvrzuje a dále rozvíjí Schelského poznatky. Bude nazývá jeho skeptickou generaci *generací pomocníků protiletecké obrany (Flakhelfer-Generation)*. Tím zdůrazňuje, že její příslušníci nejen zažili nacistický režim, ale byli od dětského věku podrobeni systematické indoktrinaci ve státních mládežnických organizacích (jejich zglajchšaltování bylo dokončeno v roce 1936) a v posledních měsících války byli zoufale se bránícím režimem jako nedospělí zapojeni do bojů, a to právě na pozici pomocníků protiletecké obrany či jako součást jednotek *Volkssturmu* – odtržení od rodin, vystavení zlovůli velitelů a strádání, často zfanatizování. Tato zkušenost zneužití a následného rozpadu

---

69 Ibid., 91–93.

70 Ibid., 488–490.

71 Ibid., 490–491.

72 Srov. Dirk Moses, „Die 45er: eine Generation zwischen Faschismus und Demokratie,“ *Neue Sammlung: Vierteljahres-Zeitschrift für Erziehung und Gesellschaft* 40, sešit 2 (léto 2000): 238–239. Götz Aly, *Unser Kampf: 1968 – ein irritierter Blick zurück*, 2. vyd (Frankfurt/Main: Fischer, 2009), 201.

73 Heinz Bude, *Deutsche Karrieren: Lebenskonstruktionen sozialer Aufsteiger aus der Flakhelfer-Generation* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987).

veškerých iluzí byla podle Budeho určující.⁷⁴ Dalším aspektem, který Bude akcentuje, je (jak již název práce napovídá) touha příslušníků této generace po kariérním a sociálním vzestupu, vyplývající ze snahy dohnat ztracený čas a z možností, které nabízela potřeba hospodářské obnovy země, ale pramenící i z jejich koncentrace na soukromý život a pragmatické snahy o jeho materiální zajištění.⁷⁵

Podle Budeho vyústila traumata prožitá v dětství u této generace v pocity nejistoty – on sám je označuje termíny *generace bez otců*, *nemluvná generace* a *generace bez dějin* (*vaterlose, sprachlose, geschichtslose Generation*). Za charakteristický považuje komplikovaný vztah k otci. Příčinou bylo odloučení otce od rodiny během jeho pobytu na frontě a jeho obtížný návrat, kdy otec měl za sebou traumatizující zkušenost války a matka a děti přivykly zvládat nesnáze samy a bylo jim zatěžko přiznat mu jeho tradiční roli. Synové, již byli připraveni o iluze, měli podle Budeho navíc zcela jiný pohled na svět a nedávnou válku než jejich otcové, kteří ještě zažili císařství. Přes tento narušený vztah však zůstaly děti vůči rodičům, kteří měli mnohem větší problém se v poválečných podmínkách zorientovat, nanejvýš loajální, protože z jejich zkušenosti pro ně byla rodina zázemím, které nabízelo útočiště před společenskými otřesy. Přes rozdílné názory se generaci svých otců nevzepřeli, na rozdíl od následující poválečné generace.⁷⁶

Nemluvností nazývá Bude skutečnost, že veřejně téměř nebyla tematizována válečná minulost, že o hrůzách války, do které byli příslušníci této generace zatženi ještě jako děti, a otázkách odpovědnosti se v 50. letech nemluvílo. Mládež akceptovala, že s ní o své roli nechtěli její rodiče mluvit. Způsob, jakým se komunikovalo ve veřejném prostoru, který ovládala nová o více jak generaci starší politická elita, byl však mladým lidem cizí a nezohledňoval jejich životní zkušenost a skeptický pohled na svět.⁷⁷ Tato generace tak byla i generací bez historie: za sebou temnou minulost, stíhání nejistotou, zda nesou díl odpovědnosti, či byli-li vzhledem k nízkému věku spíše obětmi nacistického režimu. Orientují se hlavně na budoucnost, od které si neslibují žádné utopie, ale očekávají zlepšování situace a koncentrují se na řešení praktických problémů.⁷⁸

Heinz Bude sám náleží ke generaci socializované koncem 60. let. Jeho charakteristika, přestože jeho práce je bezesporu přínosná a Bude je dobrým pozorovatelem, tak je do určité míry poplatná stereotypům, které se objevují ve

---

74 Ibid., 12–27.

75 Ibid., 27–32.

76 Ibid., 58–64.

77 Ibid., 65–67.

78 Ibid., 67–69.

vztahu rebelující mládeže 60. a 70. let ke střízlivé generaci konce války. Bude líčí její příslušníky jako osoby nesoucí si s sebou trauma, které mají nepřírozené a nezdravé chování. Jak je přitom patrné z výše uvedeného shrnutí, jsou kategorie, které používá, poměrně vágní. Z metodologického hlediska je mu možné vytknout, že jeho výzkum, založený na orální metodě, vychází pouze z omezeného množství provedených rozhovorů (11, přitom součástí knihy jsou rozborů tří z nich)⁷⁹ a především to, že autor blíže neosvětluje způsob, jakým pamětníky vybíral, aby se dobral reprezentativního výsledku.⁸⁰ Zarážející je rovněž, že ve své práci do velké míry opomíjí ženy. Všichni pamětníci, rozhovory s nimiž jsou v knize uvedeny, jsou muži. Tento nedostatek pramení již z teze, kterou zvolil: tím, že zdůrazňuje zkušenost v oddílech pomocníků protiletcecké obrany a podobných jednotkách, ve kterých sloužili pouze chlapci, dostaly se ženy mimo jeho zorný úhel.

Z novějších textů o skeptické generaci stojí rozhodně za zmínku stať Dirka Mosese, ve které shrnuje dosavadní výzkum, a to jak klasické práce jako například Schelského a Budeho, tak nejnovější publikace a kriticky je hodnotí, přičemž se snaží vyvrátit některé stereotypy a nabízí nové interpretace. Především se staví proti tomu, aby byli pětáctýřicátníci, jak tuto skupinu nazývá, považováni za apolitickou generaci konformistů, ať už v pozitivním kontextu jako u Schelského, nebo s negativními podtóny jako v případě Budeho a většiny autorů jeho generace. Podle Mosese se poválečná mládež neangažovala za změnu politických poměrů, protože by se o politiku nezajímala, ale protože vzhledem ke své předchozí zkušenosti naopak plně podporovala poválečnou Spolkovou republiku a její politický systém, neboť jí zajišťoval svobodu a ochranu soukromé sféry. Přestože příslušníci této generace vnímali potřebu reform a na mnohé věci měli odlišné názory než téměř o dvě generace starší vládnoucí garnitura, případné změny měly v jejich očích podobu dílčích reform a nikdy nezpochybňovali systém parlamentní demokracie jako takový.⁸¹

Moses se také podobně jako Bude věnuje vztahu pětáctýřicátníků ke starším generacím a k otázce německé viny. Navrhuje přitom rozlišovat mezi veřejnou a soukromou sférou. V rodinném kruhu a svém nejbližším okolí akceptovali – na rozdíl od následující generace – mlčení o zodpovědnosti svých nejbližších. Na druhou stranu na celospolečenské úrovni se zajímali o odhalení zločinů nacismu a odpovědnost za ně⁸² (přestože potřeba obnovy si vyžádala velkou

---

79 Ibid., 72.

80 Srov. Moses, „Die 45er,“ 244–245.

81 Ibid., 245–246.

82 Srov. Aly, „Unser Kampf,“ 147–158. Aly tvrdí, že to nebyla generace osmašedesátníků, kdo

míru tolerance vůči řadovým činitelům bývalého režimu) a zejména se chtěli vypořádat s pozůstatky autoritářského politického myšlení z dob vilémovského Německa, které nacismus umožnily.⁸³

O několik let později navázal Heinz Bude na svůj výzkum o generaci pomocníků protiletectvé obrany habilitační prací, která vznikla za použití stejné metody a věnovala se generaci studentského hnutí 60. let. Hlavní rozdíl mezi pětačtyřicátníky a osmašedesátníky vidí Bude právě ve vztahu k politice. Mládež konce 60. let, která měla zcela odlišnou životní zkušenost – vyrostla v podmínkách demokratického státu a konzumní společnosti – objevila znovu zájem o hledání dokonalejších forem organizace společnosti a abstraktních politických konceptů. Zatímco předchozí generace měla k ideologiím obecně nedůvěru a vnímala je spíše jako přežitek bránící řešení problémů moderní společnosti, mládež se vyžívala v teoretických diskusích. Byla politicky mnohem aktivnější a střízlivý pragmatismus předchozí generace jí byl cizí. S mnohými nedostatky a přežitky, které pětačtyřicátníci byli v zájmu zachování společenského konsenzu ochotni tolerovat, měla potřebu skoncovat.⁸⁴

Charakteristickým znakem generace osmašedesátníků je také větší důraz na společnost. Bude si všímá toho, že zatímco pro pětačtyřicátníky je typické, že úzkostlivě střežili svou soukromou sféru, následující generace vnímala mnohem intenzivněji vliv společenské reality na život jedince a učinila i nejintimnější záležitosti předmětem politické diskuse. I pod vlivem nových poznatků sociálních věd si její příslušníci uvědomovali, jak moc je člověk nevyhnutelně produktem svého okolí, a nekladli takový důraz na dělení mezi veřejným a soukromým – v nejradiálnějším podobě se tento přístup projevuje v hesle „soukromé je politické“ (*das Private ist politisch*), které na přelomu 60. a 70. let hlásala tzv. nová sociální hnutí, například feminismus.⁸⁵

Bohužel Bude ve své práci dostatečně nerozlišuje mezi generací studentského hnutí a hnutím jako takovým – všech šest pamětníků, lze označit za aktivní účastníky hnutí. To je v souladu s výše zmíněnou obecnou tendencí výzkumu, kdy je v souvislosti s koncem 60. let a celým následujícím desetiletím ve Spolkové republice pozornost soustředěna spíše na levou část politického spektra.

---

zahájil v Německu kritické vypořádávání se s minulostí, jak se často traduje, a že její zájem o toto téma byl spíše povrchní. Naopak upozorňuje na procesy s nacistickými pohlaváry z přelomu 50. a 60. let a odhalení učiněná v této době, na kterých se podíleli angažovaní právníci a historici z generace pětačtyřicátníků.

83 Moses, „Die 45er,“ 261–263.

84 Heinz Bude, *Das Altern einer Generation: die Jahrgänge 1938 bis 1948* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1995), 73. Srov. Bude, „Deutsche Karrieren,“ 70–71.

85 Bude, „Das Altern einer Generation,“ 74, 79–80.

Právě studentské hnutí jakožto velice zajímavý fenomén se těší velké pozornosti a přitom je přehlížena skutečnost, že se jej aktivně účastnila pouze malá část generace, a to navíc velmi specifický segment, studenti.

Přístup, jenž se zaměřuje na roli jednotlivých generací, má samozřejmě své meze a slabiny. Rozdíly mezi generacemi nejsou jedinými dělicími čarami ve společnosti, existuje vedle nich ještě řada dalších vlastností dělicích lidí do skupin – ať už to jsou Mannheimem zmiňované třídy či například pohlaví. V důsledku toho tak existuje i v rámci jednotlivých generací řada podskupin – Mannheim je nazývá generačními jednotkami. Příslušníci dvou různých generací si mohou být na základě příslušnosti k jedné sociální skupině svými názory blíže, než s některými svými vrstevníky. Přílišná koncentrace na generační aspekt tak může vést k simplifikaci a přehlížení dalších vztahů – dobrým příkladem je právě výše zmiňované zaměňování generace osmašedesátníků a studentského hnutí.

Je také těžké určit hranice mezi jednotlivými generacemi. Jednak je složité přesně stanovit, kterým ročníkem končí jedna a začíná druhá generace, protože osoba jen o několik měsíců starší či mladší byla formována podobnými dějinnými událostmi – u různých autorů jsou tak generace časově vymezeny odlišně. S tím souvisí fakt, že i generace se dále člení do podskupin, jejichž příslušníci mají životní zkušenost, která je něčím specifická a od zbytku generace se částečně liší.

V případě tématu této práce jsou nejproblematictější skupinou přímí mladí účastníci bojů druhé světové války, kteří byli socializováni až po roce 1933. To je patrné i při pohledu na odbornou literaturu k tématu generací v poválečném Německu, neboť různí autoři přiřazují tuto skupinu v různém kontextu k odlišným generacím.⁸⁶ Je přitom možné nalézt argumenty jak pro zahrnutí těchto ročníků do tzv. skeptické generace, tak proti. Podobně jako mládež, jež sloužila na konci války jako pomocníci protiletectké obrany a v dalších pomocných jednotkách, nebyli mladí vojáci socializováni v podmínkách Výmarské republiky a neměli zkušenost s jejím politickým systémem, což je odlišovalo od generace politické mládeže. Po druhé světové válce se v oblasti vzdělání a v profesním životě snažili dohnat to, co kvůli válce zameškali. Zajisté měly tyto dvě skupiny mnoho společného, jako například pocit zneužití a zklamání, který se odrážel v jejich skeptickém a pragmatickém přístupu k životu. Na druhou stranu

---

86 Např. Schelsky ji řadí ke generaci politické mládeže, protože nacistické mládežnické organizace považuje za pozdní formu mládežnických organizací období Výmarské republiky. Moses o ní hovoří ale v souvislosti s generací pětáctýřicátníků. Srov. Schelsky, „Die skeptische Generation,“ 77–78, 87. Moses, „Die 45er,“ 235.

zkušenost příslušníků Wehrmachtu s válkou byla mnohem intenzivnější než u mládeže z období konce války. Na rozdíl od ní také není možné tyto lidi zcela zbavit zodpovědnosti za válku a zločiny nacismu, není možné je vidět jako pouhé oběti, protože v době války byli v dospělém věku. Situaci komplikuje i skutečnost, že se jedná o ročníky, na které připadá značná část válečných ztrát, a které tak byly v poválečné společnosti podprůměrně zastoupeny. Ročníky narození přibližně 1918 až 1925 proto představují velmi svébytnou skupinu, kterou bychom mohli označit za svého druhu samostatnou generaci, kdyby se nejednalo o tak krátké časové rozmezí.

Tato práce vychází z předpokladu, že u Spolkové republiky přelomu 60. a 70. let je možné hovořit o následujících generacích:

1. Generaci *politické mládeže*, socializované za Výmarské republiky (orientačně se jedná o osoby narozené přibližně před rokem 1918).
2. Specifické skupině *mladých frontových bojovníků*, která byla socializována v podmínkách nacistického režimu a v dospělém věku zažila druhou světovou válku a jejíž mužská část se v řadách Wehrmachtu a dalších ozbrojených oddílů účastnila přímých bojů (ročníky 1918 až 1925).
3. Generaci *pětačtyřicátníků* či tzv. *skeptické generaci*, která zažila pád nacistického režimu v roce 1945 v mladistvém věku, a její příslušníci tak neměli šanci stát se spoluodpovědnými za jeho zločiny. Jedná se o generaci, která však byla v minulosti indoktrinována v nacistických mládežnických organizacích a její mužská část byla v posledních měsících války zatažena do bojů v rámci jednotek protiletectvé obrany či dalších pomocných oddílů (ročníky 1925 až 1935).
4. Generaci *osmašedesátníků*, jež se socializovala v podmínkách demokratické konzumní společnosti 50. let.

Orální výzkum

V případě výzkumu událostí spadajících do období soudobých dějin, kde je možné hovořit přímo s pamětníky a nespoléhat se pouze na dochované prameny, se vždy nabízí otázka využití metod orálního výzkumu. Výsledek interview s pamětníkem, jeho záznam či zápis, představuje také svého druhu historický pramen. S použitím takových pramenů jsou však spojené i problémy.

Zatímco běžný psaný pramen vzniká zpravidla v době, ke které se výzkum vztahuje, a nezávisle na badateli, interview se koná s časovým odstupem, výpověď pamětníka tak zahrnuje i zpětné hodnocení jeho dřívější činnosti a badatel je součástí procesu vzniku tohoto svědectví. Tím vyvstává otazník nad jeho věrohodností, protože tazatel může nevědomky narátorovi podsouvat své do-

mněnky a interpretace. Zohlednit je potřeba také otázku paměti narátora, neboť ten se nemusí upomenout na všechny okolnosti dřívějších dějů nebo se může splést (např. nárátoři, kteří poskytli interview autorovi předkládané práce, byli všichni především v letech následujících po událostech, kterými se tato práce zabývá, angažováni v nejvyšší politice a diskuse o Druhé verzi Berlínského programu pro ně představovala pouze jednu z mnoha událostí v jejich politických kariérách). Narátor může s tazatelem rovněž vědomě manipulovat, což hrozí právě při rozhovorech s politiky, kteří jsou schopnými komunikátory.⁸⁷ K výpovědím pamětníků je tak potřeba – podobně jako k jiným pramenům – přistupovat kriticky. Na druhou stranu, pokud tazatel při interview dodrží metodické postupy,⁸⁸ provede analýzu výpovědí narátora⁸⁹ a zařadí je do kontextu ostatních pramenů, mohou výsledky orálního výzkumu představovat cenný přínos pro celý badatelský záměr.

Výběr narátorů v případě předkládané práce nebyl vzhledem k omezenému množství aktérů programové diskuse složitý. Osloveni byli žijící účastníci jednání programové komise, kteří se, jak vyplývá z dochovaných písemných pramenů, její práce velmi aktivně účastnili.⁹⁰ Většina z nich žádosti vyhověla. Interview autorovi práce poskytli: jeden z předsedů podkomise pro zahraniční politiku Wulf Schönbohm, jeden z předsedů podkomise pro hospodářskou politiku Christian Schwarz-Schilling, předseda studentské organizace RCDS Gerd Langguth, předseda Mladé unie v Porýní Karl Lamers a referent programové komise Helmut Pütz. Z metodologického hlediska je problematické, že vzhledem k velkému časovému odstupe jsou mezi nárátoři zastoupeni především představitelé tehdejší stranické mládeže (pouze Christian Schwarz-Schilling je o generaci starší). Nejsou zde tedy zastoupeny názory starší generace a konzervativního proudu CDU. Interview byla plánována na dobu přibližně jedné hodiny, jejich skutečná délka byla od 40 minut do téměř dvou hodin. Proběhla tzv. semi-strukturovanou formou: tazatel měl připravený seznam otázek, jenž byl pro všechny nárátoře stejný (viz přílohu práce), v závislosti na vývoji rozhovoru však měnil jejich pořadí, kladl doplňující otázky či kladl otázky vztahující se ke konkrétním zážitkům určitého pamětníka. Záznamy interview v digitálním formátu jsou uloženy v soukromém archivu autora práce.

---

87 Miroslav Vaněk et al., *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy* (Olomouc: Univerzita Palackého, 2003), 70–84.

88 Miroslav Vaněk, Pavel Mücke a Hana Pelikánová, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007), 83–121.

89 Vaněk, „Naslouchat hlasům paměti,“ 122–150. Vaněk, „Orální historie,“ 95–159.

90 Určitou výjimku představuje Gerd Langguth, který nebyl členem komise, ale jako předseda studentské organizace RCDS do diskusí významně zasáhl.

1.4 Terminologie

Vzhledem k tomu, že téměř veškerá literatura a prameny, jež se vztahují k tématu předkládané práce, jsou v německém jazyce, je složité najít pro některé klíčové pojmy vhodné ekvivalenty v češtině. Použití vhodných termínů je důležité i vzhledem ke zvolené metodologii, která klade velký důraz na jazykovou stránku. S potížemi se setkáváme už u samotné typologizace politických programů. V dobové diskusi v CDU bylo rozlišováno mezi ideovým programem (*Grundsatzprogramm*), akčním programem (*Aktionsprogramm*) a volebním programem (*Wahlprogramm*). Za první akční program CDU byl považován původní Berlínský program z roku 1968, první ideový program si strana dala až v roce 1978. Toto dělení přešlo později i do odborné literatury.⁹¹ Přestože česká literatura na tuto typologizaci upozorňuje,⁹² například pojem akční program je českému jazyku v tomto kontextu spíše cizí. Z tohoto důvodu je v následujících kapitolách pro „akční program“ používán pojem střednědobý program. Pro zdůraznění odlišnosti je ekvivalentně s termínem ideový program používán i termín dlouhodobý program.

Obdobně postrádá český politický a politologický slovník slovo vystihující pojem *Gesellschaftspolitik*, jedno z klíčových témat programové diskuse. Pojem *Gesellschaftspolitik* je širší než český výraz „sociální politika“ (německy *Sozialpolitik*). Nezahrnuje pouze opatření sociálního státu, ale obecně záměry týkající se struktury společnosti (spadají sem např. některé aspekty školské politiky či protidiskriminační opatření). Přestože tato terminologie není přesná, je v této práci pro *Gesellschaftspolitik* používáno označení „sociální politika“, v závorce je ale vždy uvedeno, že se tím myslí sociální politika v uvedeném smyslu slova.

Těžko se hledá české označení pro samotný program přijatý düsseldorfským sjezdem. Zatímco oficiální název *Berliner Programm, II. Fassung* je možné přeložit ještě přibližně věrně jako Druhá verze Berlínského programu, hojně se vyskytující pojem *Fortschreibung des Berliner Programms* se výstižně převést do českého jazyka nedá. Slovo *Fortschreibung* totiž může znamenat jak doplnění bez změny původního obsahu, tak rozvíjení. Jak je blíže vysvětleno v souvislosti s událostmi programové diskuse v podkapitole 4.2, odlišné výklady významu tohoto slova sehrály v procesu vzniku nového programu významnou roli. Byl-li zmiňovaný výraz v originále použit, je na to v citacích vždy upozorněno v závorce.

---

91 Kaack, „Geschichte und Struktur,“ 401–403.

92 Petr Fiala a Maxmilián Strmiska, *Teorie politických stran*, 2. vyd. (Brno: Barrister & Principal, 2009), 93–95. Filala a Strmiska *Grundsatzprogramm* nepřesně překládají jako „základní program“.

Pro úplnost je třeba osvětlit terminologii používanou pro označování stranických orgánů. Organizační struktura českých a německých politických stran je poněkud odlišná, z čehož pramení i obtíže při hledání vhodných ekvivalentů. Názvy orgánů CDU jsou v této práci částečně přizpůsobeny označením používaným u českých politických stran: předsednictvo (*Präsidium*), ústřední výbor (*Bundsvorstand*) a spolkový výbor (*Bundesausschuss*).